

4. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: [В 2 т.]. – К.: Форум, 2002.
5. Максименко С.Д. Генезис существования личности. – К.: Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.
6. Москалець В.П. Психологія релігії: Посібник. – К., 2004.
7. Психологія. З викладом основ психології релігії / За ред. о. Ю. Макселона. – Львів, 1998.
8. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навч. посібник – К., 2005.
9. Фромм Е. Психоанализ и религия // Сумерки богов. – М., 1989.
10. Хоронжий А.Г. Соціологія релігії: Курс лекцій. – Львів, 2005.

In the articles the lighted up psychological features of the valued orientations of student young people. Coming from experimental information which are contained by the article, the valued orientations are the component of not only consciousness but also conduct, vital achievement of individual, one of central personality educations, which determiniruyut becoming spirituality, determine motivation of conduct of personality and ran across its activity.

Key words: valued orientations, system of values, student young people, psychological training.

Отримано: 30.09.2009

УДК 159.992.72

М.М. Захарова

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ ІНТЕЛЕКТУ В КОНТЕКСТІ РІЗНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ ТА ПІДХОДІВ

У статті здійснюється аналіз категорії «інтелект» в контексті різних теоретичних підходів. Зазначається, що кожен з них робить свій потужний внесок у виявлення природи інтелекту, однак жоден з них не характеризує повною мірою психологічну сутність даного явища, що ускладнює його експериментальні дослідження. Зазначається також, що залежно від проблем, які стоять перед дослідником, може виявитися найбільш адекватним той чи інший підхід і, що їх плюралізм є цілком закономірним явищем.

Ключові слова: інтелект, імпліцитні теорії, експліцитні теорії, підходи до вивчення інтелекту: психометричний, біологічний, когнітивний, контекстуальний, системний, феноменологічний, генетичний, соціокультурний, процесуально-діяльнісний, освітній, інформаційний, функціонально-рівневий, регуляційний.

В статье осуществляется анализ категории «интеллект» в контексте разных теорий и подходов. Отмечается, что каждый из них делает свой весомый вклад в выявление природы интеллекта, однако ни один из них не характеризует полной мерой психологическую сущность данного явления, что затрудняет его экспериментальные исследования. Говорится о том, что зависимо от проблем, которые стоят перед исследователем, может выявиться наиболее адекватным тот или иной подход и, что их плюрализм – закономерное явление.

Ключевые слова: интеллект, имплицитные теории, эксплицитные теории, подходы к изучению интеллекта: психометрический, биологический, когнитивный, контекстуальный, системный, феноменологический, генетический, социокультурный, процессуально-деятельностный, образовательный, информационный, функционально-уровневый, регулятивный.

Актуальність. У психологічній науці проблема розуміння інтелекту упродовж досить тривалого часу залишається доволі гостро дискусійною. Розкриття інтелектуального потенціалу людей є сьогодні одним із найбільш актуальних завдань, проте його виконання вимагає насамперед уточнення змісту поняття «інтелект», оскільки теоретична невизначеність уявлень про його природу, структуру і механізми ускладнює експериментальні дослідження розвитку й функціонування інтелекту.

Крім того, при вивченні інтелекту слід враховувати, що інтелектуальна сфера особистості тісно пов'язана з іншими її сферами і, насамперед, з емоційною, піддана її впливу. Вивчення особливостей емоційної регуляції діяльності, в тому числі діяльності інтелектуальної, дає підстави стверджувати, що емоційні чинники найбільш значимі в індивідуально-психологічних механізмах соціальної взаємодії – вихованні, навчанні, спілкуванні. Тому педагогові важливо розуміти, що інтелектуальний розвиток учня неможливий без підключення емоційних компонентів психіки, дані про стійкі відношення між якими, тобто емоційними та інтелектуальними характеристиками особистості, можуть бути використані для індивідуалізації процесів навчання.

Виходячи з усього вищезазначеного, **завданнями нашого дослідження постають:** здійснення теоретичного аналізу досліджень і наукових публікацій з проблем психології інтелекту; з'ясування сутності та особливостей поняття «інтелект» як психічного явища в контексті різних психологічних теорій та підходів; вибір такого підходу, з широкого спектра теоретичних концепцій, який, на наш погляд, виявиться найкращим для дослідження взаємозв'язку інтелектуальної та емоційної складових особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що проблема розуміння інтелекту, як психологічного феномена, постійно перебуває в полі зору вчених різних країн (Р. Айзенк, Р. Амтхауер, А. Біне, Д. Векслер, Л.О. Венгер, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, Дж. Гілфорд, Ю.З. Гільбух, В.М. Дружинін, Р. Кеттел, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, А.Р. Лурія, С.Д. Макси-

менко, Е.Л. Носенко, Ж. Піаже, Дж. Равен, С.Л. Рубінштейн, М.Л. Смольсон, Ч. Спірмен, Р. Стернберг, Л. Терстоун, М.О. Холдна та ін.). Проте у поглядах науковців на цю проблему існують величезні розбіжності, які проявляються у досить неоднорічному визначенні сутності, структури і функцій інтелекту, розробці різних, досить суперечливих методологічних підходів до його вивчення.

Більшість підходів до дослідження інтелекту узгоджуються з положенням, що інтелект не є незмінним. Інтелект – складне утворення, що формується під час життя, в ході опанування дитиною соціального досвіду, під час соціальної організації провідної діяльності. Однак такий підхід до проблеми не вичерпує її цілком. Як показують життєві спостереження та експериментальні факти, при всій ідентичності умов навчання, в яких формується інтелект, індивідуальні відмінності зберігаються, причому носять досить усталений характер і не завжди піддаються впливу навчання [5].

Аналізуючи інтелект людини в його культурній та етнічній різноманітності, дослідники зазначають, що теорії інтелекту не є адекватними без урахування культурного оточення, і порівняти кроскультурні поняття інтелекту дуже складно. Тому, на думку багатьох фахівців, потрібно розглядати імпліцитні та експліцитні кроскультурні теорії інтелекту, причому перші вважаються більш важливими, оскільки саме вони є корисними у виявленні недоліків теорій експліцитних [5; 9].

Імпліцитні теорії, моделі щоденної поведінки або народні уявлення про інтелект – все це неформальні підходи. Основним джерелом виникнення і розвитку імпліцитних теорій вважається особистий досвід: людина доходить певних висновків у результаті рефлексії власних вчинків, спостережень за іншими людьми та наївного експериментування. В імпліцитних теоріях даними є уявлення про інтелект, яких дотримується певна популяція, часто у формі визначень, синонімів до слова «інтелект», списків властивостей, які є в індивідів, що мають інтелект тощо. Факторний аналіз частотності оцінок виявив три головні уявлення людей про інтелект: як здатність вирішувати практичні проблеми, як вербальні здібності і як соціальна компетентність [5; 7; 9].

Експліцитні теорії інтелекту – це ті, які запропоновані психологами або іншими вченими і перевірені шляхом порівняння гіпотез та зібраних даних.

Експліцитні кроскультурні теорії інтелекту зводяться до двох крайніх поглядів. Перша позиція – культурний релятивізм – вважає, що кожна культура має власне уявлення про інтелект, яке можна зрозуміти тільки в рамках цієї культури – тієї системи, в якій створювалось його значення, отже, жодні кроскультурні порівняння виключаються (В. Чарльсворт, Р. Стернберг). Друга крайня позиція відповідає концепції універсальності, тобто вважає, що інтелектуальні здібності ідентич-

ні в усіх культурах, тому немає потреби в їх кроскультурних порівняннях (Г. Айзенк) [9].

Експліцитні теорії мають на увазі різні підходи до вивчення інтелекту: психометричний, біологічний, когнітивний, системний та ін. [7].

Спробуємо розглянути деякі з них.

Психометричний підхід. У сучасній психологічній науці найбільш розробленою є психометрична парадигма досліджень інтелекту, в якій інтелект визначається як, по-перше, природжена чи успадкована, або сформована у перші роки життя і далі майже незмінна властивість суб'єкта, по-друге, він є унітарний об'єкт, який може бути вимірний (Г. Айзенк, Г. Адлер, А. Анастасі, А. Віне, А. Бойкін, Е. Борінг, Н. Броді, Т. Бучард, А. Дженсен, С. Меррай, У. Нейсер, С. Сесі, С. Спірмен, С. Урбіна, Д. Халперн, М.О. Холодна, Р. Хернстейн та інші фахівці) [9].

Перший напрям у межах психометричного підходу зосереджений на вивченні загального фактора інтелекту, дія якого визначає ефективність чи неефективність розумової діяльності. До цих теорій належать дослідження К. Спірмена, Р. Кеттелла, Дж. Равена, Ф. Вернона. Вони розглядали інтелект у цілому – спираючись на ідею «загального інтелекту» [5].

Представники ж другого напрямку (Л. Терстоун, Дж. Гілфорд) підходили до інтелекту як складної структури, яка має в основі декілька основних здібностей, лише тісна взаємодія яких забезпечує необхідний рівень інтелектуальних можливостей.

Обидва розглянуті напрями психометричного підходу мають багато спільних моментів у визначенні природи та функцій інтелекту. Основною розбіжністю між цими підходами, яка й зумовлює їх диференціацію, є різні концептуальні ідеї та уявлення про структуру інтелекту [4].

Біологічний підхід. Аналізуючи підходи у вивченні інтелектуальних можливостей людини, М.Л. Смульсон відзначає повернення інтересу до біологічного підходу. З точки зору Г. Айзенка, генетично зумовлений інтелект є фундаментальним, рівень якого детермінується впливом наслідування (70%) та середовища (30%). У руслі біологічного підходу структурні компоненти мозку розглядаються як аналоги структурних компонентів інтелекту, а деякі аспекти виникнення тестів пов'язують із специфічними характеристиками функцій мозку [5].

Більш ранні біологічні теорії тяжіють до узагальнення. Одна з найбільш впливових теорій належить Д. Геббу, який розрізняв два типи інтелекту: А і В. А – це вроджений потенціал, біологічно детермінований, здатний до розвитку. Д. Гебб описував його як володіння гарним мозком та відмінною нервовою провідністю. Інтелект В – це функціонування мозку, що забезпечує розвиток. Він обумовлює середній рівень успіхів зрілої людини. Д. Гебб також виділив інтелект С, що являє собою бали, отримані при тестуванні. Він слугує основою для визначення будь-якого з інших типів інтелекту.

Вплив на дослідження та тестування інтелекту справила також і біологічна теорія А. Лурії, який висунув припущення, що мозок – це високодиференційована система, частини якої відповідають за різні аспекти цілого, тобто, окремі області кори головного мозку взаємодіють одна з одною, щоб породжувати думки та дії самого різного роду.

В контексті біологічних підходів розглядають роль спадковості при становленні інтелекту. Цей предмет був ретельно досліджений Р. Стернбергом та Е. Григоренко. З'ясувалося, що приблизно половина всіх розходжень у балах IQ пояснюється генетичними факторами. Також важливо зазначити, що більшість дослідників доводять неможливість чітко розділити вплив спадковості та оточуючого середовища, зазначаючи, що потрібно зосередитися на розумінні того, як спадковість і середовище сумісно обумовлюють інтелект або здійснюють на нього вплив.

Когнітивний підхід розглядає інтелект як набір когнітивних операцій. Згідно когнітивного підходу, якого дотримувалися К. Спірмен, Е. Хант, Н. Фрост, К. Ланнеборг, Дж. Льюїс та ін., люди в процесі мислення виконують ряд розумових операцій; ці операції плюс система, що їх породжує і складають базис інтелекту. Згідно досліджень когнітивної психології до інтелектуальних здібностей людини відносять наступні: здатність класифікувати; здатність до адаптивної зміни поведінки – навчіння; здатність до дедуктивного мислення; здатність до індуктивного мислення; здатність розроблювати та використовувати концептуальні моделі; здатність розуміти. Когнітивні теорії інтелекту припускають, що інтелект – це такий компонент, який взаємодіє з інформацією на різних етапах обробки, на яких виконуються унікальні операції.

Системний підхід. Прихильники системного підходу дивляться на інтелект як на складну систему. Яскравими прикладами є теорія Г. Гарднера про складний множинний інтелект та трикомпонентна теорія Р. Стернберга про інтелект як уміння добиватися поставлених цілей. Г. Гарднер припустив, що інтелект – не однорідне утворення, а деяке співіснування окремих та незалежних інтелектів. У його теорії множинності інтелектів він нараховує їх вісім: лінгвістичний, логіко-математичний, просторовий, музичний, тілесно-кінестетичний, міжособовий, особистісний, натуралістичний. Вчений також відзначив типи екзистенційного та духовного інтелекту. Емпіричних підтверджень гіпотези Г. Гарднера не існує з часу її появи, а тому статус її як наукової теорії до цього часу досить невизначений.

Р. Стернберг стверджує, що традиційні концепції інтелекту обмежені вузькими рамками та охоплюють лише незначну частину інтелекту. Вони зовсім не спрямовані до такого виявлення, як інтелект, що дозволяє досягти успіху, або здатність адаптувати, формувати і вибирати умови оточення для досягнення власних цілей при врахуванні суспільного або культурного контексту [7].

На сьогодні при визначенні інтелекту як онтологічної реальності виділяють вісім пояснювальних підходів в *експериментально-психологічних* теоріях інтелекту відносно розуміння його природи: феноменологічний, генетичний, соціокультурний, процесуально-діяльнісний, освітній, інформаційний, функціонально-рівневий, регуляційний [3; 6].

Відповідно до *феноменологічного підходу* інтелект розглядається як особлива форма змісту свідомості (В. Келер, М. Вертгеймер, Р. Глезер, Р. Берулова).

У *генетичному підході* інтелект розуміється як наслідок адаптації до вимог навколишнього середовища, яке ускладнюється в умовах взаємодії людини зі світом (У. Чарлсворт, Ж. Піаже).

У *соціокультурному підході* інтелект визначається як результат процесу соціалізації, а також впливу культури в цілому (Леві-Брюль, М. Маккобі, Коул, Л. Виготський). У межах культурно-історичної теорії вищих психічних функцій Л.С. Виготського проблема інтелекту розглядається як проблема розумового розвитку дитини. Механізм інтелектуального розвитку дитини пов'язаний із формуванням в її свідомості системи словесних значень. Перебудова свідомості характеризує спрямованість зростання інтелектуальних можливостей дитини. Основний шлях розвитку дитячих понять, які утворюються, є зміна характеру узагальненого значення слова: мислення в синкретичних образах, мислення в комплексах, понятійне мислення. Інтелект – результат особового синтезу, інтеграції пізнавальних процесів, які перебудовані категоріальним апаратом понятійного мислення. В підлітковому віці стають усвідомлюваними та довільними всі основні пізнавальні функції, але інтелект залишається неусвідомлюваним. Під інтелектом Л.С. Виготський також мав на увазі мислення в поняттях [2].

У *процесуально-діяльнісному підході* інтелект визначається як особлива форма людської діяльності (С.Л. Рубінштейн, В.Ю. Крамаренко, О.К. Тихомиров, А.В. Брушлінський). Інтелектуальна діяльність формується спочатку в плані дії [8, с. 365]. Індивідуальний інтелект створюється на основі утворення, генералізації та закріплення основних мисленневих операцій – аналізу, синтезу, узагальнення, а також сукупності відпрацьованих операцій (розумових дій), за допомогою яких здійснюється відповідна діяльність.

Механізмами інтелектуальної активності за О.К. Тихомировим є особистісні фактори: операційний зміст, емоції, мотиви, цілепокладання. На пізнавальну діяльність на будь-якому рівні дійсно впливають різноманітні особистісні фактори [11, с. 194].

Специфічна роль інтелекту базується на тому, що інтелект обумовлює суб'єктивні стани, які не залежать від характеристик суб'єкта, який пізнає [6].

Згідно з *освітнім підходом* інтелект – це продукт цілеспрямованого навчання (А. Стаатс, К. Фішер, З. Калмикова), який можна досліджувати як систему поведінкових навичок, базовий

поведінковий репертуар, який отримують на основі певних навчальних процедур [12, с. 51].

Інформаційний підхід розглядає інтелект як сукупність елементарних процесів переробки інформації (Е. Хант, А. Ньюелл, Х. Саймон, Р. Солсо та ін.). За Р. Солсо, інтелект – це здатність набувати, відтворювати і використовувати знання для розуміння конкретних та абстрактних понять і відношень між об'єктами й ідеями, використання знання усвідомлюваним способом [10, с. 481].

За *функціонально-рівневим підходом* інтелект розглядається як розумова діяльність, яка являє собою єдність пізнавальних функцій різного рівня. На думку Б.М. Величковського, інтелект може бути представлений як ієрархія пізнавальних процесів, яка включає шість рівнів пізнавального відображення. Кожен пізнавальний рівень формується та працює за своїми особливими законами в умовах відсутності централізованих впливів [6].

Регуляційний підхід визначає інтелект як фактор саморегуляції психічної активності (Р. Стернберг). Згідно регуляційного підходу критерієм інтелектуальної зрілості є готовність суб'єкта приймати будь-яку подію такою, якою вона є і в своїй об'єктивній дійсності, а також готовність змінювати вихідні мотиви. Нижчий рівень інтелектуальної зрілості є проявом будь-якого варіанта захисної поведінки на тлі своєрідної інтелектуальної активності.

Попри розбіжності у підходах, до проблеми визначення поняття «інтелект» загальноприйнятими у психології є такі погляди на феномен інтелекту:

- інтелект існує як найбільш загальна розумова здібність, до якої входить логічне мислення, планування, розв'язання проблем, абстрактне мислення, сприйняття складних ідей, швидкість навчання;
- інтелект можна виміряти тестами (хоча тести IQ не можна вважати культурно зумовленими – вони тісно пов'язані зі сферами освіти, економічним становищем, середовищем);
- особистість не народжується з незмінним рівнем розвитку інтелекту, але він частково стабілізується в період дитинства й потім незначно змінюється [5].

У ході здійснення аналізу для виявлення власної позиції щодо розуміння категорії інтелекту нами було з'ясовано, що до теперішнього часу в психології накопичено факти, багато з яких мають розрізнений характер, оскільки були отримані в різних теоретичних контекстах. Дослідники досить неоднозначно трактують феномен інтелекту, розробляють різні методологічні підходи до його вивчення. Аналіз цих підходів показав, що всі вони становлять безперечний інтерес для розуміння інтелекту, кожен із них робить свій потужний внесок у виявлення його природи, проте жоден з них не характеризує повною мірою психологічну сутність даного явища, не дає його вичерпної характеристики; разом з тим вони не є взаємовиключними.

Різноманіття психологічних теорій інтелекту і відповідних методів оцінок неминуче породжує проблему обґрунтування, вибору й адаптації найбільш адекватних та перспективних з них [13].

Г.О. Балл наголошує на тому, що залежно від проблем, які стоять перед дослідником, може виявитися найбільш адекватним, найбільш корисним той чи інший з наявних у психології теоретичних підходів. Отже, їх «*плюралізм є цілком закономірним явищем і як такий не заслуговує на негативну оцінку*» [1, с. 5].

Проте варто пам'ятати про загальнометодологічний принцип: не варто абсолютизувати жодний підхід до здійснення діяльності (чи то пізнавальної, чи то перетворювальної), хоч яким би прекрасним він не був [1].

Втім, ми дійшли висновку, що якнайкраще меті і завданням нашого дослідження відповідає психометричний підхід до вивчення інтелекту, перевагами якого є чіткість і порівняльна простота використання діагностичних процедур, наявність валідних та надійних інструментів дослідження, а також можливість математичної обробки й психологічної інтерпретації даних. Крім того, ефективність психодіагностичних процедур значно підвищується, якщо інтелектуальні тести застосовуються у складі розширених тестових батарей, які передбачають оцінку всієї сукупності індивідуальних психологічних особливостей особистості, дозволяють досліджувати співвідношення інтелекту з іншими психологічними властивостями особистості, зокрема з емоційністю, що є для нас надзвичайно цінним. Це дає можливість визначити перелік методик для їхньої експериментальної апробації, а надалі і визначити напрямки подальшої роботи, більш того, стратегію створення сучасної технології оцінювання інтелектуальних здібностей [13].

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. Методолого-психологічні роздуми в гуманістичному контексті // Соціальна психологія. – 2006. – №4. – С. 3-14.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 2001. – 368 с.
3. Демчук О.В. До проблеми інтелекту як психічної реальності // Інституту психології ім. Г.С. Костюка – 60 років: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2006. – Вип. 25. – С. 157-169.
4. Засекіна Л. Особливості індивідуального інтелекту в контексті різних підходів // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. VII, вип. 7. – К., 2005. – С. 143-151.
5. Казаннікова О.В. Особливості інтелектуального розвитку тривожних дітей 6-8 річного віку. 19.00.07 – педагогічна та

- вікова психологія. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. – К., 2008. – 185 с.
6. Любчук О.К. Можливості інтелектуального виховання учнів початкової школи // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. / За ред. Максименка С.Д. – К.: Міленіум, 2005. – Т.7, вип. 4. – С. 197-211.
 7. Практический интеллект / Р.Дж.Стернберг, Дж.Б.Форсайт, Дж.Хедланд и др. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
 8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Изд-во «Питер», 2000. – 712 с.
 9. Смульсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту в ранній юності. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук. – 19.00.07 – Київ, 2002. – 36 с. – укр.
 10. Солсо Р.Л. Когнитивная психология / Пер. с англ. – М.: Тривола, 1996. – С. 460-494.
 11. Тихомиров О.К. Психология мышления: Учебное пособие. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 272 с.
 12. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
 13. Черняк А.І. Організаційно-психологічні умови прогнозування професійної придатності військовослужбовців-контрактників за оцінкою їх інтелектуальних здібностей. – Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. психологічних наук. – 19.00.09 – Хмельницький, 2005. – 19 с. – укр.

The article deals with the analysis of the category 'intellect' according to different theoretical approaches. It is noted that each of them makes great contributions in discovering the nature of intellect, but none of them characterize the psychological essence of the phenomenon completely, causing difficulties in its experimental research. It is also noted that either one approach or another may be suitable depending on the problems facing the researcher; and it is mentioned that pluralism is a natural phenomenon.

Key words: intellect, implicit theories, explicit theories, ways of approach to intellect study, psychometric, biological, cognitive, contextual, system, phenomenological, genetical, sociocultural, procedurally active, educational, information, functionally equal, regulative.

Отримано: 18.09.2009